

שיעור הרב שליט"א הלכות בין המצרים ובירור יסודות בגדרי ד' צומות

פסקי הלכות לימי בין המצרים (א)

- א. מי"ז תמוז ועד ט' באב הם ימי בין המצרים, מפני שהתחילו בהם הצרות של חורבן ביהמ"ק, כתב הרמ"א (תקנא ס"ד) שנהגו שלא להסתפר בימים אלו.
- ג. בעל ברית מותר להסתפר.
- ד. וכתב המשנ"ב (סימן תקנא ס"ק טז בשם האליהו רבה) שאסור לעשות בהם ריקודים ומחולות, וכן אסרו לשמוע קול שיר מכלי זמר (פמ"ג א"א סק"י), ונהגו שהוא הדין שמיצת תזמורת מקלטת וטייפ אסורה.
- ה. נחלקו הפוסקים אם מותרים ריקודים ומחולות בברית מילה ובסעודת מצוה, ולצורך שמחת חתן יש להקל גם נגינה בכלי שיר.
- ו. המלמד והלומד לנגן בכלי נגינה כיון שאינם מכוונים להנאת קול השירה, יכולים ללמד וללמוד גם בימים אלו.
- ז. יש מתירים להשמיע קול שירה בגני ילדים כיון שהקטנים צריכים לכך.
- ח. פסק בשו"ע (סעיף יז) שלא לברך ברכת "שהחיינו" בימי בין המצרים [בימי הספירה נוהגים ג"כ שלא לברך שהחיינו, אך התם אין זה מעיקר הדין אלא מנהג בעלמא], ובשבת יש מקילים, וכן פוסק המשנ"ב, אך מנהגינו כדברי האר"י המובא במג"א (ס"ק מב) שלא לברך אף בשב"ק. ובמקום הצורך יש לשאול רב, ובשב"ק יש יותר מקום להקל.
- ט. לפיכך אין לקנות בגדים חדשים כדי שלא לברך על כך שהחיינו, אמנם לדין שאין נוהגים לברך שהחיינו על קניית בגדים חדשים [כי ברכה זו היא ברכת רשות] מעיקר הדין מותר לקנות בגדים חדשים בימים אלו, מפני שטעם האיסור הוא מפני שאינו ראוי לומר "שהחיינו וכו' לזמן הזה" בשעת אבילות¹, וכיון שאין מברכים מותר לקנות, אולם נוהגים שלא לחדש שום בגד שמצד הדין ראוי לברך עליו "שהחיינו".
- י. אין איסור כי אם בקונה דברים יקרים וחשובים שמשמחים נפש האדם, ולכן מותר לקנות גרביים ונעליים חדשים, או חולצה ובגדים הצמודים לגוף.
- יא. כלים ורהיטים חדשים לא יקנה, וכן כלים חשמליים חשובים, כגון מקרר חדש משודרג, אבל אם נשבר לו המקרר או המזגן מותר לקנות חדש, וכן מי שצריך מכונית לפרנסתו מותר, מפני שהוא צריך לכך.
- יב. לכתחילה יש להחמיר בהלכות אלו מליל י"ז תמוז, ולא רק מתחילת התענית שהוא מהיום.
- יג. ראוי לבעל נפש להחמיר ב"ז בתמוז ובצום גדליה ובעשרה בטבת ברחיצה של תענוג [כגון בריכה] וכדומה, וכן גם בליל התענית (יבואר בהרחבה בבירור היסודות לקמן).

¹ וכן כתב בשו"ת 'אגרות משה' (או"ח חלק ג סימן פ) להלכה ולמעשה, דאסור לקנות רכב חדש לעצמו, מפני שעל זה מברך שהחיינו, אבל מותר לקנות רכב חדש לבני משפחתו, מפני שאז מברך "הטוב והמטיב", משמע דכל האיסור לומר "שהחיינו לזמן הזה".

בירור יסודות בדיני ארבעה צומות

חילוק בין הצומות

יש כמה הבדלים בין דיני השלש צומות [י"ז בתמוז, עשרה בטבת, צום גדליה] לתשעה באב, א. בשאר צומות אסור רק באכילה ושתייה, ואילו בת"ב אסור גם ברחיצה סיכה ונעילת הסנדל. ב. ת"ב מתחיל מהערב [משעת השקיעה] ושאר צומות מתחילת היום [עלות השחר]. ג. עיקר הצום קל יותר בשאר צומות, שכתוב ברמ"א (סימן תקז סעיף א) שעוברות ומניקות א"צ לצום רק בתשעה באב [ויש הנוהגים להקל גם בת"ב, וכל אחד יעשה שאלת רב].

וכתב המשנ"ב (סימן תקנ סק"ו) ד'בעל נפש' יחמיר בכל הצומות לנהוג בחמש עינויים כמו בת"ב, ובשעה"צ (סק"ט) כתב בשם השל"ה, דגם באכילה ושתייה יש לבעל נפש להחמיר ולהתחיל התענית מהערב, אמנם למעשה אין נוהגים כן, וגם נעילת הסנדל כתב המשנ"ב שאין נוהגים כן, ורק ברחיצה של תענוג [כגון בריכה] ושאר העינויים נוהגים להחמיר כבר מבערב.

חומרת בעל נפש

מקור הדין לאסור בבעל נפש הוא מדברי הרמב"ן בספרו תורת האדם² (כהיום נדפס גם ברמב"ן ר"ה יח): שדן בדברי הגמרא (ר"ה שם) דהק' הגמרא על הכתוב "כה אמר ה' צבאות, צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה", קרי להו 'צום' וקרי להו 'ששון ושמחה', ומשני "בזמן שיש שלום יהיו לששון ולשמחה, יש גזרת המלכות צום [ויש גורסים "צרה" או "שמד" במקום גזירה], אין גזרת המלכות ואין שלום רצו מתעניין רצו אין מתעניין", ומבאר הרמב"ן "יש שלום" זה בזמן שביהמ"ק קיים ואז הימים האלו ששון ושמחה, ואם יש צרה במקום ישוב של ישראל אז יש חיוב של תקנת הנביאים לצום, ואילו בזמן שאין ביהמ"ק קיים ואין ידוע שיש צרה במקום ישוב של ישראל אז "רצו מתעניין רצו אין מתעניין", ואמרו שם בגמרא, שבת"ב גם כשאין צרה חייבים לצום מתקנת חז"ל כיון שהוכפלו בו צרות.

ומסיים הרמב"ן, שגם כשאין צרות [שמדין הגמרא רק אם רצו מתעניין] כבר קיבלו ישראל על עצמם להתענות, לפיכך אסור ליחיד לפרוץ גדר, כי חיובו מדין קבלו על עצמם [כעין נדר, ויש בו צד חמור מנדר מפני שכל ישראל קיבלו על עצמם כך].

העולה מזה, א. **בזמן שיש צרה** חייבים לצום מתקנת הנביאים הנקרא 'דברי קבלה', ב. **בזמן שבית המקדש קיים** - "ששון ושמחה", ג. **בזמן שאין בית המקדש ואין צרה** מדין הגמרא רצו מתענים רצו אין מתענים, אבל ישראל קבלו על עצמם ולכן בזמננו חובה לצום, עד כאן מוסכם בכל הראשונים והפוסקים.

צרות בגלות

אך ברמב"ן מוסיף עוד חידוש דין, דכיון שבדורות הללו יש צרות לישראל על כן חייבים לצום גם בשאר צומות מתקנת הנביאים, וזה לשון הרמב"ן "כל שכן בדורות הללו, שהרי בעונותינו שרבו יש צרות בישראל ואין שלום [כמדומה שלא היתה כוונתו למקום מגוריו בספרד, כי לא שמענו שסבלו שם בימיו צרות ויסורים, רק כוונתו בצרפת ובאשכנז שהיו צרות], הלכך חייבין הכל להתענות מדברי קבלה ותקנת הנביאים".

עוד חידש הרמב"ן (שם) שבזמן שיש צרה וחייבים לצום מתקנת הנביאים, אסור בכל החמש עינויים מבעוד יום כמו בת"ב, שהרי הפסוק משה צום הרביעי [שזה י"ז בתמוז] לצום החמישי [דהיינו ת"ב], ומשמע שכל הצומות שוים, ורק בזמן שאין צרה ומדינא רק אם רצו מתענים, אזי כשקבלו ישראל על עצמם להתענות לא קבלו בשאר הצומות את החומר שיש בת"ב, ומביא הרמב"ן כמה ראיות מהגמרא לחידושו זה.

וכשמחברים את שני חידושי הרמב"ן, א. שהיום יש את תקנת הנביאים, ב. שבזמן שיש תקנת הנביאים יש את כל החומרות שיש בת"ב, יוצא שבזמננו צריך לנהוג מדינא בשאר הצומות כפי שאנו נוהגים היום בת"ב, וא"כ כל החומרות דת"ב יהיו אסורים גם בשאר הצומות. ואכן מסיים וכותב, שלכן היה ראוי מצד הדין להחמיר בכל הצומות כמו בת"ב, "אך פוק חזי מאי עמא דבר", ואין הציבור נוהגים כן, דאע"פ שהרמב"ן עצמו סובר, שמעיקר הדין צריך להחמיר בזמננו בכל הצומות כמו בת"ב למעשה מיקל הרמב"ן בגלל שאין המנהג כן, וכתב ה'שער הציון' שזה המקור שראוי לבעל נפש להחמיר, שהרי הרמב"ן סובר שמעיקר הדין צריך להיות כן.

² ספר זה חיבר הרמב"ן על דיני והלכות אבלות, ובתוך הדברים כתב גם דיני תשעה באב שזה אבילות דרבים.

מנהגינו כהיום

ויש להסתפק, מדוע באמת לא נוהגים להחמיר בשאר צומות כמו בת"ב, האם בגלל דסבירא לן שבזמנינו אין "עת צרה", ולכן אין היום חיוב מתקנת הנביאים לצום [ובדרך זו הלכו הריטב"א ב"ר"ה דף יח: והרשב"א מגילה דף ה:], או דלא קיי"ל כרמב"ן דכאשר היה חיוב תענית מתקנת הנביאים היה החומר של ת"ב בכל הצומות.

ויש להוכיח כצד הראשון ממה שנפסק בשו"ע (הנזכר לעיל) דמעוברות ומניקות צמות רק בת"ב ולא בשאר צומות, והטעם כתבו הפוסקים דכיון שאין חיוב לצום מדינא כי אם בגלל שקבלו על עצמם לצום, וכאשר קבלו על עצמם קבלו שיהיו מקלים במעוברות ובמניקות שלא יצומו. הרי לן להדיא, שהפוסקים סוברים שבזמנינו לא חייבים לצום מתקנת הנביאים, רק שקבלו על עצמם לצום, וכן כתב הטור (סימן תקנד סעיף ד) בשם הרמב"ן לגבי חולה שאין בו סכנה דאינו צם גם בת"ב, כי בחולה לא גזרו רבנן, ואי אמרת שבזמנינו הוה "עת צרה" וחייבין להתענות מתקנת הנביאים למה התירו להם כשאין בזה חשש סכנה, הרי כתב הרמב"ן שבזמן תקנת הנביאים חמורים כל הצומות כמו יום הכיפורים, אלא ודאי רואים בבירור, שהגם שהרמב"ן ס"ל שמעיקר הדין יש בזמנינו תקנת הנביאים, מכל מקום למעשה מודה הרמב"ן למנהג שבדורותינו ליכא "עת צרה", ולכן ת"ב אסור רק מתקנת חז"ל, ורבנן שגזרו על התענית הם אמרו שלא להחמיר בחולה.

והנה גם בזמן גזירות ת"ח ות"ט או בזמן מלחמת העולם השנייה [שרבינו האמרי אמת זי"ע כתב על אותו הזמן (אגרת התחזקות ליהודי אמריקה, תש"ה) שהיא עת צרה כזאת 'שלא היתה כמוהו מיום ה' ישראל לגוי'] הורו כדן השו"ע שמעוברות ומניקות לא צמים, ויש כאן פליאה עצומה, הרי קולא זו היא בגלל שהיום אין חיוב להתענות, רק קבלו על עצמם, וא"כ בימים ההם שהיו צרות גדולות ורעות למה לא נחשב כזמן של "יש צרה", וממילא יהיו חייבים להתענות מתקנת הנביאים.

והתשובה לכך היא, שבזמן "יש צרה" הכוונה הצרה של חורבן בית המקדש, שהרומאים המשיכו שמד וגזרות גם אחרי החורבן כמו שכתוב במדרשי חז"ל, ואז היה תקנת הנביאים לצום [ועיי' בריטב"א ר"ה (שם) שהגם שעיקר גזירת הנביאים היה על גלות בית ראשון, מ"מ מדקרי להו לאחר בנין בית שני "צום" בלשון הוה ולא כתוב "אשר צמתם" לשון עבר, "רמזו בזה שתקנתם לא נתבטלה, שידעו שבית שני יחרב ותקנו צום לזמן של חורבן בית שני"], אבל אחרי שנפסק רצף הצרות של החורבן אזי גם אם אחר כך יהיה ח"ו צרות גדולות ביותר לא תקנו על זה הנביאים לצום, ואכן כך נראה מדברי הגמ' שיש כאן שני הפכים, "יש שלום" דהיינו בזמן הבית, ואז "ששון ושמחה", ואילו "יש צרה" הכונה צרת חורבן בית המקדש, ואז "צום" מתקנת הנביאים, וכשאין בית ולא צרת חורבן הבית "רצו מתענים" והיום קבלו על עצמם לחובה.

וסמוכין לכך תמצא מדברי הרמב"ן עה"ת (פרשת כי תבוא ד"ה ודע כי התוכחות, ושם בהמשך דבריו) שכל הצרות שכתוב בתוכחה זה בזמן החורבן, אבל אחרי החורבן נאמר בסוף התוכחה של פרשת בחקתי (ויקרא כו, מד) "ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתם ולא געלתם לכלותם להפר בריתי אתם", וזה קאי על תקופת הגלות, שהובטחו ישראל שיהיה להם טוב בגלות.

וכך כתב ב'חובות הלבבות' (שער הבחינה) שברוב תקופת הגלות היה לישראל טוב יותר מן הגוים, לכן הגם שיש צרות במשך השנים³, מכל מקום שנות הצרות של הגלות אינו חלק מהעונש של חורבן בית המקדש, ולא עליהם נתקן תקנת הנביאים לצום, אלא החיוב לצום הוא בגלל שקבלו עליהם, ולכן הקילו בצומות הללו גם בזמן הצרות בגלות. ובעה"י יש כאן הבנה בהירה במהות ארבעה צומות שזה על הצרה של חורבן בית המקדש.

ספק דברי קבלה

קיימא לן דספק מן התורה אזלינן לחומרא, וספק מדבריהם אזלינן לקולא, וב'טורי אבן' (מגילה ה.) לה'שאגת אריה' מחדש, דדברי הנביאים כדברי תורה דמי ואזלינן לחומרא, ולכן ספק עיר המוקפת חומה מימות יהושע בן נון קוראים את המגילה ב"ד ובט"ו, מפני שמצות מגילה כתובה בקבלה [דהיינו אחד מכ"ד ספרי נ"ך], ולפי זה הקשה על מה שאמרו (פסחים נד.) שנחלקו אם תחילת התענית בת"ב היא בשקיעת החמה או רק בצאת הכוכבים, וטעם המחלוקת, אי בדרבנן אזלינן לקולא או שבדבר זה החמירו שיתחילו מבעוד יום ולהחמיר בספק עי"ש, ולכאורה מדוע לכו"ע אין מתחילים מלפני השקיעה, הלא הוא דברי קבלה ובהא אזלינן לחומרא, ותיריך דאה"נ בזמן הנביאים היו חייבים להתחיל לפני השקיעה לכו"ע, דספק דברי קבלה לחומרא, אבל בזמן הגמרא כיון שאינו "זמן צרה" לא היה התענית אלא מדרבנן.

³ והם בגלל עונש על חטאים או מטעמים כמוסים ונעלמים מאתנו וידועים רק ליודע תעלומות, ואף על מלחמת העולם השנייה אמר מהר"א מבעלזא זי"ע שלא היו אלו חבלי משיח, מפני שכבר ביטלם הרה"ק רבי אלימלך מליזענסק זי"ע.

אמנם לדברי הרמב"ן קשיא טובא, דלדידיה בזמן הזה הוה תקופת "יש צרה", וא"כ צריך להתענות מתקנת הנביאים, ובכה"ג לכו"ע אסור בבין השמשות משום דאזלינן לחומרא, ובמאי פליגי לגבי בין השמשות של תשעה באב.

והיה מקום לתרץ, דחזינן מהרמב"ן דלא כה'טורי אבן, אלא דספק דברי קבלה אזלינן לקולא, אמנם לא נראה כן מדברי הרמב"ן במסכת מגילה (שם) שכתב, שעירות שיש לנו ספק אי הוי מוקפות חומה מימות יהושע אין צריך לעשות יומיים פורים מעיקר הדין, משום שספק דרבנן לקולא, ומוסיף וכותב, הגם שזה ספק דברי קבלה, וא"כ היה צריך להיות ספיקו לחומרא, מכל מקום מאחר שרוב המצוי של עירות לא היו מוקפות חומה על כן אזלינן בהו לקולא, וחומרא בעלמא לקרוא יומיים את המגילה ע"ש, עכ"פ חזינן דס"ל דספק דברי קבלה אזלינן לחומרא, וא"כ הדרא הקושיא לשיטתו, מדוע הסתפקו בגמרא על ביהשמ"ש של תשעה באב.

והתשובה לכך היא, שהרמב"ן דיבר על דורותיו שהיו צרות בישראל, ואז לשיטתו חייבים מצד הדין לקיים התענית מדברי הנביאים, אבל בזמן הגמרא לא היו צרות, כי ישבו בבבל ברוגע ובנחת, ולכן לא היה התענית מדברי הנביאים כי אם מדרבנן, ולפיכך היה צריך ללכת לקולא.

גדר התענית

האחרונים נסתפקו מהי מהות התענית שתקנו חז"ל, 'איסור אכילה ושתייה' או 'מצות תענית', ונפק"מ בשכח ואכל ביום התענית אם צריך להשלים התענית, דאם יש איסור אכילה ושתייה צריך להשלים, דדמי למי שאכל שום וריחו נודף, דאטו משום כך יחזור ויאכל שום, והכי נמי יש לו איסור אכילה בכל רגע ביום, אבל אי הוה מצות תענית הלא כבר ביטל המצוה ואינו יכול להשלים. וממה דקיי"ל (משנ"ב סימן תקנ"ס"ג בשם האליהו זוטא) שצריך להשלים נראה דהוה 'איסור אכילה ושתייה' ולא 'מצות תענית'.

ומשמיה דהגר"ח מבריסק מתאמרא, שזה החילוק בין שאר הצומות לתענית בכורים בער"פ, שנוהגים לעשות סיום מסכתא ואוכל כל היום, משום דאז הוה 'מצות תענית', וכיון שהותר לו לאכול יכול להמשיך לאכול כל היום, דשוב אין לו מצות התענית, משא"כ בשאר צומות שיש 'איסור אכילה ושתייה'. ולכן כתבו הפוסקים (שו"ע סימן תקנט סעיף ט) שבת"ב נדחה אין בעל ברית צריך להשלים התענית "משום דיו"ט ידידה הוא", משמע שרק משום טעם זה אינו משלים התענית, אבל בלא"ה היה מחויב להשלים התענית.

ויש להעיר על דברי ה'שער הציון' בהלכות סוכה (סימן תרמ"ס"ק מז) שדן בדין עוסק במצוה פטור מן המצוה, והקשה מדוע לא אמרינן שהעוסק במצוה מותר לאכול בד' צומות, ומתרץ דכיון שאין בו מעשה אפשר לקיים שניהם ע"ש, ולפי האמור אינו מובן, דאין התענית "מצוה" לומר "עוסק במצוה פטור מן המצוה", דאינו רק איסור אכילה, ולמה ידחה האיסור, ומכאן נראה שהמשנ"ב הבין שגדר התענית מצוה היא ולא איסור אכילה.

נכתב ע"י חברים מקשיבים משומעי לקחו של הרב דקהילתנו הק'- הגאון רבי בצלאל וקסלשטיין שליט"א

י"ל ע"י מערכת 'בם חיתני' - תמוז תש"פ

ניתן להאזין לשיעורים : 03-7680292

בכל ענייני השיעורים : b037680292@gmail.com